

PAVERCSIK ILONA

Szaicz Leó a felvilágosodás irodalmáról

„Csak azért olvasom, hogy...
érdemek szerént megdicsérhessem.”

Amikor József császár hosszas előkészítés után 1781 decemberében kiadta türelmi rendeletét, a magyar katolikus klérus és a legtöbb magyarországi vármegye tiltakozó felirattal élt ellene. Ezzel azonban nem sok, vagy éppen ellenkező hatást értek el Bécsben: Gebler államtanácsos kijelentése szerint „Ha ezeket a feliratokat kinyomatnák, a katolikus vallás ellen irányuló elképzelhető legmaróbb szatíra látna napvilágot.” Schlözer göttingeni újságjában, a *Staatsanzeigen*ben valóban meg is jelent közülük egy, a székesfehérvári püspök tiltakozó felirata, egy protestáns személy megjegyzéseitől kísérvé.¹ A magyarországi katolikusok bíztak a rendelet egyes részeinek megváltoztatásában, de ez nem következett be. II. József csak egy értelmező rendeletet adott ki 1782. május 24-én, amely a protestánsokat intette a szélsőségektől és mindenki előtt tudatosá tette, hogy Magyarországon továbbra is a katolikus az uralkodó vallás.

Szaicz Leó szervita szerzetes, az egri rendház hitszónoka a türelmi rendeletet követő években írta meg történeti megalapozású hitvédő könyvét, az *Igaz Magyar*at. Címe szerint témája a magyarok Mária-tisztelete volt, de valójában a katolikus hit egyedül üdvözítő volta a fő téma, történeti érvekkel megalapozva, a reformáció 16–17. századi szerzőivel is hadakozva. A türelmi rendelet a könyvet csak külsődlegesen érintette. Szaicz nem mulasztotta el megemlíteni, hogy némely vármegyék az első „Tolerántziális parantsolatnak, ... mivel az ország törvényeivel ellenkezni látszatot, minden illendő alázatossággal vissza írtak.”² Teljes terjedelmében közölte József említett 1782-es rendeletét, kiemelve belőle, hogy a császár „nagy kedvetlenséggel és nehezteléssel” értesült róla, hogy egyes német tartományokban félremagyarázzák rendeletét. (A németországi protestánsok például Szaicz szerint sokat „locsogtak-fecsegték” II. József felől, így a *Joseph II. und Luther* című röpirat vagy Schlözer újságja, amely szerint József császár most viszi tökéletességre azt a reformációt, amelyet háromszáz évvel ezelőtt Luther Márton kezdett el.)³ Az értelmező rendelet szövege szerint is a császárnak „az igaz és egyedül idvezítő Római Katolika Vallásnak fenn-tartására és terjesztésére” mindenkor gondja volt, és királyi

¹ MÁLYUSZ Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Bp. 1939. 329, 358 l. – Vö. *Staatsanzeigen* Bd 3, Heft 12, ahogy Szaicz Leó utalt rá, *Igaz Magyar*. III. 69–70.

² *Igaz Magyar*. I. 142.

³ Uo. 146.

méltóságának kötelessége és atyai gondoskodása szerint is óhajtja, hogy népei a katolikus vallást kövessék. De ez csak tanítás és a római katolikus vallás igazságáról való szívbéli meggyőztetés által mehet végbe.⁴ Szaicz Leó Joseph Pochlin bécsi prédikációja nyomán fejtegeti, hogy a császár jó katolikus. Fontosnak tartja kiemelni, hogy „a Tolerántziát ő Felsége ... tsak a luteránosokra, kálvinistákra, s elszakadt görög hitűekre terjesztette, semmiképpen nem pedig az indifferentistákra, náaturalistákra, deistákra, volteristákra, nyilván való, vagy alattomban való jánzenistákra, portrojálistákra, vagy is a mostani új hitű, semmi hitű reformátorokra, kik se nem pápisták, se nem luteránosok, vagy kálvinisták, hanem új pogányok.”⁵

A szervita szerzetes meg akarja mutatni, hogy a katolikusok, különösen most, nagyobb „tolerántisták”, mint Schlözer és a többiek; de elvárja a „luterános s kálvinista prédikátor uraiméktól” is, hogy ne kisebbítsék és gyűlöltessék a pápistákat.⁶ Úgy látja, hogy a mostani reformátorok „giz-gaz könyvecskéi” a római katolikus egyházat rongálják és a tévelygőket erősítik.⁷ A szerzetesíró azokat a régi boldog időket kívánja vissza, amikor Magyarország Szent István, Szent László, Nagy Lajos és Mátyás király idejében azért virágzott, mert még a magyarok egy hittel, szívvel, lélekkel bírtak.⁸ A bírálathoz kijut a nemzetüktől elfordult magyaroknak is: „a magyar ruhából kivetkőztek, a magyar nyelvet nem szeretik, de legalább a hazájokat meg ne vetnék, meg ne tagadnák!” Szaicz úgy látja, hogy nagyon sokan megvetik elődeik erkölcsseit, hagyományait, és majdnem mindenben más idegen nemzeteket majmolnak.⁹

Szaicz a *Briefe aus Breslau* egy levele alapján utal az Aufklärung, a felvilágosodás kettős értelmezésére: egyrészt „a nagy császár bölcs rendelkezései”, másrészt a felvilágosodás íróinak nagy mennyiségű és „szánalmas broszúrái”.¹⁰ Johann Lehmann, akinek 1785-ben megjelent *Reise von Pressburg nach Hermannstadt in Siebenbürgen* című könyvét Szaicz is kedvvel forgatta, úgy tapasztalta, hogy Magyarország minden városában hozzá lehet jutni a németek és a többi külföldi író kisebb-nagyobb műveihez. A bécsi röpiratokat, a „hétköznapi tehetségek most grasszáló kis produktumait” is olvassák Magyarországon, gyakran tetszést is aratnak, de még nem utánozzák ezeket, inkább csak olvassák és hamar el is felejtik. Szaicz Leó (aki sok más érdekes részt is idézett Lehmanntól), ehhez hozzátette: „Isten után ezt a papok szorgalmatos vizsgálásának kell köszönni.”¹¹

⁴ Uo. 136–144.

⁵ Uo. 133.

⁶ Uo. 147–148, 129–130. Schlözerről könyve végén egész toldalékot közöl Alois Merz alapján. L. uo. 235–237.

⁷ Uo. 165–166.

⁸ Uo. 140–141.

⁹ Uo. 92–93.

¹⁰ Uo. 99–101.

¹¹ *Más is igaz magyar.* 138–141.

Szaicz ifjúkorában, az 1760-as évek második felében Bécsben végezte tanulmányait,¹² kapcsolatban állt a magyar testőrírókkal is, így a sokféle politikai brosúra nem volt újdonság számára. Saját szavai is azt mutatják, hogy a német aufkléristák hazai hatásától ekkor még túlságosan nem tartott:

„Nem kell attól megijedni, hogy ezek könyvei Bétsben megengedtetnek, vagy-is toleráltatnak, mert ott sok rossz könyvek-is meg-engedtetnek, avagy toleráltatnak, mint: *Unwahrscheinlichkeiten, Wahrscheinlichkeiten, Briefe aus Berlin I. und II. Theil, Briefe aus Breßlau, Grossingeri Jus publicum Ungariae, Kollár Amoenitates, Freymüthige Bemerkungen über Székely, Histoire des Revolutions de Hongrie*, melyet én elsőben Bétsben, midőn egy végben 6. esztendeig ott laktam, a gárdisták-tól kaptam ... hanem azután nyilván árulták Bétsben, még Maria Terézsia éltében-is, s a Bétsi újságba-is a többi eladó könyvek közzé bele tétetett...”¹³

Magyarországon – nem úgy, mint Ausztriában – a jozefinista egyházpolitikával szemben ott áll az egész katolikus egyház, és álláspontja az 1780-as évek közepéig még a kancelláriában és a helytartótanácsban is hatott, halogatva ezzel az egyházi reformok végrehajtását. Józsefnek Ausztriában vagy a német birodalom más tartományjaiban voltak rajongó hívei, Magyarországon legfeljebb a hálás protestánsok.

Szaicz ezen elítélő, de némileg távolságtartó magatartása az 1780-as évek közepére nagyon megváltozott, amikor – az ő szavaival élve – nem lehetett többé az aufkléristákat „távluról nevetni”.¹⁴ Ekkor fogalmazta meg a szerzetes-író az *Igaz Magyar* folytatásait¹⁵ és a *Más is igaz magyar* című röpiratot; úgy érezte: „itt az ideje a beszédnek, s jaj nekünk, ha továbbra is hallgatunk.”¹⁶ Az alaptéma szinte mindig ugyanaz, a „mostani újdonságokkal” szembeni polémiáit pedig elsősorban lapalji megjegyzésekben fejtette ki. A legkülönbözőbb könyvekről, hazai és külföldi röpiratokról, újságokról mondott egyházi, vallási, valláserkölcsi szempontból véleményt. Az *Igaz Magyar* írását csak József császár rendszerének bukása után hagyta abba, amikor a hadakozásnak ez a formája értelmét veszítette. 1790–1792 között önálló röpiratokban fejtette ki mondanivalóját, vagy ennél fontosabbnak tekintett magyar nyelvű tudományos műveket alkotott. E tanulmány egy konzervatív egyházi bíráló 1785–1792 között megfogalmazott kritikai észrevételeit¹⁷ kísérli meg összegyűjteni; abból a kor-

¹² Életrajzát megírta LESKÓ József: *Szaicz Leó, a katolikus újságírás úttörője*. Bp. 1898. 5–13.

¹³ *Más is igaz...* 59. – Az utolsó műre utal még: *Igaz Magyar*. IV. VII.

¹⁴ *Más is igaz...* 73.

¹⁵ Szaicz Leó az *Igaz Magyar* 1783–1784 körül írhatta, de ennek megjelenésekor, 1785-ben már biztos volt a folytatásban, ezért tette már ki a sorszámot az I. kötet címlapjára. Az *Igaz Magyar* II. kötete 1786–1787 körül készült és 1788-ban jelent meg, az 1787 körül íródott *Más is igaz magyar* című röpirat 1789-ben, az *Igaz Magyar* III. kötete 1789-ben, IV. kötete pedig 1790-ben jelent meg.

¹⁶ *Igaz Magyar*. II. 42.

¹⁷ Terjedelmi okokból nem törekedhetünk a teljességre, de minden lényeges kritikát igyekszünk jelezni vagy idézni.

szakból, amely nemcsak az előző korszakoktól való nagy eltérése miatt, hanem a könyvkiadás, az irodalom és a hazai újságírás ugrásszerű fejlődése következtében is bőséges tere volt a bíráltnak. (Más kérdés, hogy a modern kritikai irodalomnak – sem egyházi, sem világi téren – nem volt még meggyökeresedett hagyománya Magyarországon.)

„A megvilágosodott Pannóniusok”

Az 1780-as évek közepén Szaicz Leó elsősorban a magyar főkörmányszékek helyén, Pest-Budán tapasztalhatta a felvilágosodás szellemének terjedését. Felháborodással említette Frenreisz pesti német hitszónokot, aki mindazt, amit az egyház eddig jónak tartott, „rossznak merete mondani”, így a kongregációkat, skapulárét, olvasókat, és ezzel nagy megbotrányozást keltett a hallgatóság körében. Prédikációit a protestánsok nagyon dicsérték, köztük Teleki József gróf és a cinkotai prédikátor,¹⁸ „ki maga sem tudott volna szebben prédikállani ... mint ez az új módi pápista prédikátor.” Szaicz a jegyzetben óvatosságra int: a 16. századi reformátorok is eleinte csak „azzal kellették magokat, hogy ők tsak holmi abuzusokat akarnak el-hagyni, s meg-jobbítani, hanem lassan-lassan a szentek segítségől hívását-is, a misét, a gyónást, s öt szentséget az abuzusok közé kezdtek számlálni.” Hát nem közel járnak az ilyen reformációhoz a jozefinista egyházpolitika fő képviselői, Eibel, Wittola és a többiek? – kérdezte olvasóitól Szaicz.¹⁹

„Többet árt a rossz pápista, mintsem a nyilván-való eretnek”: idézte Szaicz Leó Szent Bernátot. Az 1780-as évek közepén a jozefinista rendszer Magyarországra ilyen teológustanárokat küldött le. „Illyen ama pesti német pásztoralista is, Gabelhofer uram, kit a' végre küldöttek-le Bétsbül a Pesti Szemináriomba, hogy ott a magyarokat, s-horvátokat is meg-világosítsa.”²⁰ A „világosság angyal” pozsonyi papképzőbeli kollégája, Szejfert is.²¹ „Illyen tovább amaz harmadik német profeszszor is, úgy mint Hoffmann uram”: neki Szaicz – nem csoda – azt nem tudja megbocsájtani, hogy a római pápákról írott könyvében még azt is kétségbe vonta, Szent Péter egyáltalán Rómában volt-e.²² (Főleg a központosított papképzésben, de a pesti egyetemen is a hazai tanárokat szintén szigorú mérce alapján választották ki; a tanrendet, a tankönyveket Bécsből rendelték.²³

¹⁸ Ribay Görgy, I. Merkur von Ungarn előfizetői között, 1786. évf. 93.

¹⁹ *Más is igaz ...* 83–85.

²⁰ „Kik közül sokakat valóban meg-is világosított (ki felé)” – írta Szaicz.

²¹ A brünni származású Josephus Seyfferdt, aki 1786–1790 között volt teológia-tanár a pozsonyi szemináriumban. Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XII. Bp. 1908. 963–964. hasáb.

²² *Igaz Magyar*. IV. 44–45. – Ezeket a sorokat Szaicz csak József császár halála után írta le!

²³ HERMANN Egyed – ARTNER Edgár: *A hittudományi kar története. 1635–1935*. Bp. 1938. 171–173, 184–197, 209–210. stb.

József császár még a göttingeni Anzeigent is előírta a kispapoknak, az egyházi folyóiratokból pedig a bécsi jozefinista *Geistliche Zeitungot*.²⁴) Szaicz Leó végig élénk figyelemmel kísérte a pesti központi szeminárium működését, többször tett kritikai észrevételt a tanárokról, a horvát kispapok Patrona Hungariae – Patrona Croatiae vitájáról stb.

Legalább ennyire, ha nem jobban neheztelt Szaicz Leó Kovachich Márton Györgyre, az első hazai tudományos folyóiratnak, az 1786–1787-ben megjelent felvilágosodott szellemű *Merkur von Ungarn*nak a szerkesztőjére. Idézi a lapból, amelynek előfizetője volt,²⁵ azokat a kifejezéseket, amelyekbe lépten-nyomon bele lehetett ütközni: „übertriebene Andächtelei, Bigotterie, Schwärmerei, Fanatismus, Skrupulosität, Aberglauben, Gleisneri, Scheinheiligkeit, fanatische Andächtelei, reine Aufklärung” stb. A „budai Merkuriusok” tudományos újságjukkal „a magyarok között-is ki akarják terjeszteni azt a híres német Aufklerungot, és nagyon fenyegetik azokat, kik ellene szegeznek magokat...” A volt jezsuita Katona Istvánról nagyon kemény bírálatot közöltek.²⁶ Kovachich Márton Györgyöt és körét Szaicz a jezsuiták irigyeinek tartja:

„... valahol tsak lehet, kissebbítik a' JÉZUS' társait, s-még az ő tudományokat is; holott pedig ők az ő széllel-bélelt Aufklerungjokkal, melyet oly mód nélkül fitogatnak, még tsak árnyéka sem lehetnének a' jézsovitáknak még a' világi tudományokban sem; annál inkább' pedig az istenes tudományokban nem ...”²⁷ Szaicz Leónak az egyház tekintélyét védelmezve leginkább az fájt, hogy a teológiába laikusok ártották bele magukat: „... a theologia a mostani fel-fordultt, vagy-is megvilágosodott világban nem a historikusok, nem-is a papok dolga, hanem a prófánus laikusoké...”²⁸

A szerzetesíró elretentésül a *Prediger und Fantasten Almanachot* idézte, amelybe mindazokat beletették, akik a felvilágosodást meggátolni igyekeztek: így Migazzi bécsi érseket, a pápai nunciust, a prágai érseket, mindazokat a magyarországi püspököket, akik 1782-ben Bécsben a pápánál voltak, s akiket okos magaviseletükért a császár külön megdicsért; sőt magát Őszentségét is! Szaicz tudja, hogy ezen az oldalon merő fantasztáknak tartják mindazokat, „kik úgy megvilágosítva, mint ők, nintsenek, nem-is akarnak lenni” – ezekből ők is megérdemlik az „Aufklerungsz-fantasza” nevet.²⁹ Szaicz mintájukra összeállítja az „Aufkleristák almanakját”. Ebből idézünk néhány nevet:

²⁴ Uo. 247.

²⁵ Merkur von Ungarn 1786. 93.

²⁶ *Más is igaz ...* 28–29., továbbá *Igaz Magyar*. II. 228–229.: „Azért talán majd meg-veri őket az ISTEN, hogy amaz minden ditséretre méltó P. Katonával oly embertelenül, oly gorombául bántak, mellyért ugyan egy kitsit már meg-lapotzkázta őket Prabner [Pray György]...”

²⁷ *Igaz Magyar*. II. 228–229.

²⁸ *Más is igaz ...* 63–64.

²⁹ Uo. 40–41.

„Eminentes: Wittola, Eybel, Rautenstrauch. – I. classis: Hoffman, Richter, Wizer, Blumauer, Gabelhoffer, Born, Grossinger ... – II. classis: Alxinger, Giftschütz, Bretschneider ... – III. classis: némely tudós társaságok, u. m. Prediger und Fantasten Allmanachmacher, Heftmacher, Predigerkritiker... némely püspöki konzipisták, új kano-nisták, új pásztorálisták, némely új módi kontzionátorok, ... katonatisztek, dikászterialisták, prókátorok, doktorok, ... új prófeszszorok... sőt még némely hoszszú-hajú bölts Katák is.” – Hogy ezek alatt németek-osztrákok értendőek, a továbbiakból derül ki: „Ezek után következnek némely nemrég meg-világosodott Pánnoni-usok-is, u. m. Kovátsits, Ebitzki, s. a. t., Antal, Stipsics, Frenrajsz ... Ostermájer, Schekenberger, Feszler Innocentius ex kapucinus és ex katolikus s. a. t.”³⁰ Szaicznak összefoglalóan az a véleménye róluk: „...nintsenek ... nagyobb fantaszták, mint ők, és nintsen, nem-is lehet nagyobb fanatizmus, mint a mostani Aufklärung.”³¹

A magyarországi „fantaszták” között Kovachich kitüntetett helyét az is mutatja, hogy Szaicz a *Más is igaz magyar* című röpiratban használt Kalapátsits György írói álnevét egyértelműen az ő neve mintájára vette.³²

Szaicz Leó működését kezdettől fogva vakbuzgósággal, intolerantizmussal jellemezték a felvilágosodás hívei. A szerzetesíró így válaszolt nekik az *Igaz Magyar* II. kötetének ajánlásában: ő nem a protestánsok ellen ír általában, hanem csak azok ellen, akik a katolikusokat csúfolják: ilyen a „németek között Sletzer, Nikolái, s. a. t. a magyarok között a’ Magyar Kurir, Zakkariás, P. Emilián s. a. t. (a’ Pozsonyi Hír-mondót nem olvasom).”³³ Élénk polemikus stílusát a feddés szándéka és az olvasókra való hatás vágya egyaránt magyarázza:

„...éppen így, és nem másképpen kell azokkal az emberekkel bánni, kik különbben; ha az ember tsak amúgy kegyesen, s felettebb istenesen bánik vélek, tsak tréfára veszik a dolgot s katzajt ütnek belőle; s-az olyan írótsak bigótnak, slendriánistának, a’ vagy más ollyasnak nevezik;... Sőt az ollyan könyvet nem is olvassák, hanem tsak megvetik, s el-vetik. De ha az ember az istenes igazság mellett egy kis tormát is tör az orrok alá, az ollyan könyven magok is jobban kapnak, s-midőn az ellen nagy eb-ugatást támasztanak, mások is fel-éreznek, kiknek különbben a’ könyv-olvasás nem kenyerek, kivált az istenes könyvetskéknek olvasgatása.”³⁴

Szaicz a személyét illető figyelemért ironikusan megdicséri Wittola *Wiener Kirchenzeitungj*át és Schlözer göttingeni lapját, amelyek bírálatot közöltek az *Igaz Magyar*ról.³⁵ – Évekkel később leírta, hogy „...az én *Igaz Magyaromat* is

³⁰ Uo. 69–72.

³¹ Uo. 67.

³² Később, Kovachich *Institutum diplomatico-historicum* című művével kapcsolatban írta: „Hát nem volna e megint szüksége Kovátsits uramnak ezen munkának ki dolgozására nézve egy új Kalapátsitsra? – Vagy Trenknek egy új Anti-Trenkre? – 100 aranyért szívesen ismét ajánlom szolgálatomat ...” – *SZAI CZ Magyarország és Erdély ... ismerete*. II. 226. Vö. a 81. jegyzettel.

³³ *Igaz Magyar*. II. 15.

³⁴ Uo. 14.

³⁵ Wittoláról: „azért leg-aláb’ én kivántam itt róla emlékezetet, s-méltó dítséretet tenni, kivált minthogy ő is az ő Bétsi Egyházi Újságjában rólam meg-emlékezni, s engem mint az én *Igaz Magyaromért*, mind az én 1784. e. tett bőjti prédikátizóimért (éppen abban az esztendőben én nem voltam bőjti kontzionátor) érdemem felett megdicsérni méltóztatott, a’ mint Slötzer is Göttingában, melly grátziájokat különösen köszönöm.” Uo. 24.

leg-inkább azok tették híressé, kik leg-jobban gyalázták...³⁶ Némelyek csak azzal nagy aufkléristáknak tartják magukat, ha mosolyogva megvetik az ő könyvét – írta Szaicz Leó –, és aki annak egy kis hitelt ad, kinevetik. „De más azt csak meg-vetni; más, meg-táfolni...³⁷

A *Más is igaz magyar*, amely az „Aufklarungsz-fantaszták” bírálatát tartalmazta, annak ellenére, hogy 1787 elején már kész volt, hosszú ideig nem jelenthetett meg. „...még Februáriusban 1787 e. a’ Bétsi könyv-rostába küldöttem, de ott meg akadtt.”³⁸ Ugyanebben az évben, tehát még a cenzúravizsgálat alatt írta a bécsi *Magyar Kurír* Szaiczról, hogy Bálám számára megszólalt.³⁹ (A *Pozsonyi Hírmondó* korábban, 1786. január 25-én közölt kritikát az *Igaz Magyar*-ról.)⁴⁰ Az *Igaz Magyar*nak az a folytatása, amelyet a „magyarok második címeres tekéltességéről”, a pápák iránti tiszteletéről írt, szintén nem kapta meg a kinyomtatási engedélyt.⁴¹ Szaicz Leó, aki lehetőleg minden ekkor írt művében hivatkozott a szabadabb cenzúra-rendeletre, a kritika szabadságára, úgy érezte:

„ha mi csak meg-is motszanunk, mindgyárt veszett nevünket, avagy éppen intolerántista nevünket költik, mint főképp a Magyar Kurír uram... holott még is Luter után nem vólt talán nagyobb intolerántista, nagyobb tsúfolódó a pápisták ellen, mintsem ő kigyelme, s-a németek között Sletzer és Nikolái. – Annál inkább pedig ha mi valamit írni akarunk ellenek, csak leg-kissebbet is, ha az olyan íráskánkat akár a budai, akár a bétsi könyv-rostába küldgyük, még csak a *Toleraturt* sem akarják reá írni, a’ mint magam is már egynehány izomban tapasztaltam.”⁴²

A magyarok szabadságának eltemettése?

Szaicz Leó bírálatának hevesességét az a félelme korlátozta egy kevéssé, hogy szerzetének kárt okozhat,⁴³ de ez nem tartotta vissza attól, hogy az aufklérista írók egyházpolitikai művein kívül – burkoltan és nagyon óvatosan – általában a jozefinista politikai rendszerről is ne írjon. Még az *Igaz Magyar* I. kötetében, a sajtószabadság bizonyítékaként utalt a *Briefe aus Berlin* című politikai kiadványra,

³⁶ *Magyarország ... ismérte*. II. 245.

³⁷ *Igaz Magyar*. IV. 42.

³⁸ *Igaz Magyar*. II. 164.

³⁹ 1787, XXVIII. Múzsza, ahogy Szaicz maga idézte később, *Igaz Magyar*. IV. Utolsó toldalék 37.

⁴⁰ *Igaz Magyar*. II. 347. lapján utal rá.

⁴¹ Kézirata már a II. kötet előtt kész volt: ebből lett végül a IV. kötet.

⁴² *Igaz Magyar*. III. 38–39.

⁴³ Szaicz fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy az *Igaz Magyar*t csak a „maga fejből” írta, jezsuiták sem ösztönözték rá, és rendjének német provinciálisa sem tudta igazán, mit rejt a látszólag Mária-tiszteletéről szóló magyar nyelvű könyve. II. kötete előljáró beszédének végén azonban megfogadta: „...ha a mi szerzetünk is találna el-múlni, akkor még többet és bátrabban fognék írni a mostani Aufklarungsz-fantaszták és Sz. István-tagadók ellen, a’ mitül még most az valamennyire el-ijesztett, hogy a szerzetemnek kárára ne legyenek. Azért imádkozzanak, hogy a mi szerzetünk el-ne múllyék.” In: *Igaz Magyar*. II. Előljáró beszéd, 47–48.

„...melly ő Felségét kitsinsységétől fogva le-írja, s az ő új rendelkezseit mód nélkül ötsállya, gyalázza, s az egész világ előtt tsúffá teszi; még-is ő Felsege azt meg nem tiltotta. Az utolsó levélben egy két szó vagyon a magyarokról-is, s az ő szabadságoknak el-temettetéséről. Adgya a magyarok ISTENE, hogy hamis próféta légyen! ... A Berliini levél-írót, ki avval ijesztgeti a magyarokat, hogy nem sokára 100 000 katonával el-temeteti József tsászár az ő régtől fogva haldokló szabadságokat, elég-gé bé-torkollya magának ő Felségének Arany-levele, mely ... által ezen ember-szerető, s igasság-szerető fejedelem mindgyárt országlásának elején bizonyossá tette arról az ő kedves hív magyar nemzetét, hogy az ő törvényeiben, szabadságiban, s igasságiban semmi változást ... nem akar tenni...”⁴⁴

Az *Igaz Magyar* II. kötetében Szaicz célzatos dicsérettel illette József császárt: olyannal, amely valójában csak Mária Teréziát illette meg, s így a dicséret is inkább emlékeztetés volt: amikor Mária Terézia végső szorultságában kisdéd fiacskájával a magyarok emberségében reménykedett, nem kellett csalódnia. „Ez még mind friss emlékezetben vagyon az egész világ előtt, s főképen pedig maga előtt most említett felséges királyunk előtt, ki is azért olly kiváltképen-való hajlandósággal viseltetik a magyarokhoz, s a magyarok viszzont Józsefhez.”⁴⁵ Egy jegyzetben viszzont egészen másképp minősítette II. József uralmi rendszerét. Szaicz a régi magyar királyokról írta, hogy ők

„nemcsak dicsőségessé, hanem... bóldoggá is tették... Magyarországot, s a magyar nemzetet; és pedig valóságosan, s nem úgy, mint akikről Izaiás próféta azt jövendölte: 'Et erant, qui beatificant populum istum seducentes.' Isa. IX. 16. 'Popule meus, qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt.' Isa. III. 12. [A két idézet mai fordításban: E nép vezetői tévútra tértek, s akiket vezettek, eltévelyedtek. – Én népem, fejedeleid félrevezetnek, és összekuszálják az utat, amelyen jársz.] Tsak azok értik ezt, akik tudnak deákul, és akik a mostani új lets-fets könyvetskéket olvasgattyák, és akiket a mostani nagy világosság úgy megvakított, hogy a rostán által sem látnak.”

Ugyanitt említett még egy Pestről kapott furcsa könyvecskét, amelynek címe: *Können sich die Länder glücklich nennen, die von Joseph dem II. beherrscht werden?* Szerzője,^{45a} noha II. Józsefről azt állította, hogy országát és népét bóldoggá teszi, „imitt-amott mégis egy kicsinyt hamiskodik”: a cím alá például mindjárt ezeket a verseket tette: „Ihr Geiseln dieser Welt, Eroberer der Erden, Die ihr euch Götter dünkt, ach lernet Menschen werden!”⁴⁶

Abban az időben, amikor József császár a központosított és modern elvek szerint irányított birodalmának megteremtése érdekében a magyar rendi alkotmányt megszüntette, Szaicz Leó a magyarok régi szabadságáról is szól: a magyarok világi bóldogságukat mindezideig régi szabadságaikban helyeztették.⁴⁷ A magyar alkotmányról egy J. W. monogrammu bécsi író, azaz Joseph Wein-

⁴⁴ *Igaz Magyar*. I. XIII.

⁴⁵ *Igaz Magyar*. II. 211–213.

^{45a} Anton von Geusau, I. WERNIGG, Ferdinand: *Bibliographie österreichischen Drucke ... 1781–1795*. Wien–München, 1973–1979. T. 2. 4242.

⁴⁶ Uo. 64–65.

⁴⁷ Uo. 315.

brennert hosszabban beszéltet. A gazdag bécsi kereskedő *Patriotisch gemeinter Vorschlag, wie dem gehemnten Ausfuhr-Handel aus den Hungarischen und Deutschen Provinzen des Hauses Oestreich aufgeholfen werden könnten*⁴⁸ című művét azért mutatja be hosszú jegyzetben, mert „csodálatosan ciceróskodik a magyarok mellett”. Weinbrenner szerint: „Sajnos... éppen mi, ausztriai németek beszélünk ritkán pártatlanul, még ritkábban méltánytalanság nélkül a derék magyarokról, ... akiknek talán inkább van okuk rá, hogy ránk nehezteljenek, mint nekünk az irántuk való kedvetlenségre.” Valóban jogosan lehet a magyarok szemére vetni, hogy elhanyagolják kereskedelmüket? – teszi fel a kérdést.

„Józan ésszel és méltányossággal nem lehet tőlük követelni, hogy országuk alkotmányát, amelyet a legnagyobb boldogságuknak tekintenek, valami csekély előny kedvéért egészen megváltoztassák; legalábbis ezt mindaddig nem lehet tőlük megkívánni, amíg nem képesek őket arról meggyőzni, hogy alkotmányuk számukra kevésbé a boldogság forrása, sokkal inkább elkerülhetetlen szerencsétlenségük és nyomorúságuk valódi oka. – Természetesen igaz, hogy pénzben a magyarok eddig az osztrák monarchia állami terheihez messze nem arányosan járulnak hozzá; de egyrészt úgy vélik (és ebben a hitben az eddigi magatartásunk szükségszerűen megerősítette őket), hogy Magyarországnak tulajdonképpen egészen más az érdeke, mint a német birodalom osztrák részének vagy a monarchia más tartományainak – másrészt tagadhatatlan, hogy a magyarok erős karjukkal és kötelességükhöz híven forgatott kardjukkal e században az osztrák államok fennmaradásáért valóban többet tettek, mint a közös jóhoz történő arányos pénzhozzájárulásukkal valaha is tehettek volna, ennél fogva az osztrákok örök háláját vitathatatlanul kiérdemelték.”⁴⁹

A kritika szabadsága

1787 táján Szaicz Leó a megírt, de még nyomtatásra engedélyt nem kapott művei helyett az *Igaz Magyar* újabb kötetét készítette el. Ennek témája régi királyaink és főleg Szent István Mária-tisztelete. Szent István példájával, aki a kereszténység felvételével a magyarok „igazi megvilágosítója” lett, akarta az igaz magyarokat megerősíteni, az „elfajult magyarokat” pedig megtéríteni vagy megszegyeníteni.⁵⁰ Könyvének legfőbb célja, hogy meggátolja az emberek elámitását az „aufklerungsz-fantasztták” által, akik szerinte a régi jámborságot, a régi hitet, sőt a keresztény hitet akarják kipusztítani.⁵¹ Ez a II., legterjedelmesebb kötet 1788-ban látott napvilágot. Ekkor írta Szaicz Leó – még mindig a korábbiak megjelenésére várva – az *Igaz Magyar* III. kötetét, amely egyházvédő álláspontjának az eddigieknél rövidebb összefoglalása és polemikus jegyzetei is visszafogottabbak. Szent István Intelmeit közölte szép magyar fordításban, és

⁴⁸ Bécs, 1781, 2. kiadása 1792.

⁴⁹ *Igaz Magyar*. II. 316–319. – Weinbrenner művének ennél jóval hosszabb kivonatát Szaicz 1790-ben, önálló röpiratban is kiadta, *Kurze unpartheiische Vertheidigung der edlen Ungarn wider ihre Beneider und Verläumder* címmel.

⁵⁰ *Igaz Magyar*. II. 35–36.

⁵¹ Uo. 35–38.

hosszan magyarázta első királyunk uralkodási elveit, akinek az Isten házaira és szolgálóra éppen olyan nagy gondja volt, mint a magyarok világi dicsőségére. Az 1789-ben megjelent III. kötet bibliai idézettel zárul az igaznak korai haláláról, akit az Úristen korán kiragad a bűnösök közül (Szaicz ezután már csak három évet élt, 46 éves korában hunyt el): „Kárhóztatja pedig a meg-hóltt igaz az élő istenteleneket ...” Az istentelenekek, a mostan „nevető Demokritusok” a holtak között gyalázatban lesznek örökké. „Akkor fognak az igazak nagy állhatatossággal állani azok ellen, kik őket nyomorgatták, és a’ kik el-vették az ő munkájokat.” Bánkódva kérdezik majd akkor egymást: ezek azok, akikből mi gúnyt űztünk? „Mi balgatagok, az ő életeket bolondságnak (setetéságnak, bigótságnak, slendriánistaságnak) állítjuk vala, ... ímé, mint számláltattak az Isten fiai közé ... Tehát el-tévelyedtünk az igazság úttjáról, és az igazság világossága nem fénylett nekünk.”⁵²

Az *Igaz Magyar* IV. kötete csak 1790-ben, József császár halála után kapta meg a nyomtatási engedélyt. Erről Szaicz Leó a kötetben így számolt be:

„...Ezen kézírásomat a bécsi pápista könyvek inkvizíciójáról másodszer küldék vissza mindenkor evvel az approbációval: NON ADMITTITUR IMPRESSIO, azaz: Meg nem engedtetik ezen írásnak kinyomtatása. – O PRESZFRÁJHÁJT! Ott a többi között azt is kitörülték, hogy a pápát illeti az elsőség, és pedig mind az tiszteletnek, mind az hatalomnak elsősége, ... holott még ezzel keveset mondtam, s azt is hozzá kellett volna tennem, hogy ez ötlet... isteni rendelésből illeti...”⁵³

Szaicz a szöveget megtoldotta egy utolsó cikkellyel, amely a pápák segítségéről szólt a törökellenes felszabadító háborúban. Ezért a protestánsok is hála-sak lehetnek – tette hozzá. A IV. kötetben található polemikus jegyzetek többsége csak ekkor került a műbe.

Az *Igaz Magyar* II–III–IV. kötetében számos bírálatot olvashatunk újabban megjelent magyar könyvekről, újságokról. Szaicz Leó hosszú jegyzetben dorongolta le a *Zakkariásnak az Austriai vallásbéli meg-világosításáról-való leveleit*. A pápa- és klérus-ellenes szatirikus mű névtelen fordítóját (aki eretneknek nevezte magát) nem eretneknek, hanem disznó vallásúnak tartotta: ennek bizonyítására valóban a legvaskosabb részeket emelte ki a műből.⁵⁴ A szerzetesíró

⁵² *Igaz Magyar*. III. 109–110. – Vö. Bölc. 4. 16–19, 5. 1–6. v.

⁵³ *Igaz Magyar*. IV. 161. – A bécsi cenzúra döntéséről Szaicz 1790. február 27-én Kazinczynek írott levelében is beszámol; „de talán nem sokára ennek is fel-jön a tsillaga” – írja a könyvről. L. VÁCZY János: *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. 1790–1802. Bp. 1891. 44.

⁵⁴ A következő részeket emelte ki: „Az hazudgyák, hogy a’ Romában készültt párdon levelek ... a’ más világon, követem kigyelmedet, szart sem érnének. (A’ németben tsak úgy vagyon, hogy semmit sem érnek). Illyen az-is, mit ott Sz. Antalról ír, kit sok szép fiakat tsináló Páduai Szent Antalnak nevez. Az V. levelében illy tisztességesen ír: *Én nem tudom, hogy vetemedett illyen gondolatra (a’ Tsászár), hogy a’ Pápa engedelme nélkül-is szabad légyen akárkinek gyermekeket tsinálni, és midön meg-tiltotta, hogy azért, ha valaki a’ sógora asszonya leánykája mellé szeretné tenni a’ gatyáját, se nem szabad, sem pedig nem szükséges Rómába írni. – Mivel ő Szentsége semmit sem tsinálhat; tehát önként, és a’ békességnek szeretetiből... örömet által engedte a’*

később megtudta, hogy a fordító Szacsvay Sándor volt, aki a könyvet Győrben nyomtatta ki, holott a bécsi cenzúra azt megtiltotta és a német eredeti is be volt tiltva, „a magyar pedig még a németnél is vastagabb és motskosabb.” Mellette említette Szaicz *Az Izének a purgatoriumhoz-való utazása* című művet is, amelyet ő a Zakkariással összekötött, és kívül ezt a titulust tétette rá: „Két disznósi.”⁵⁵ A Páter Emiliánt így bírálja: „Szerentse, ha nem ebben a bordában szőtték a *P. Emiliánt* is, mely mese készült a pápistáknak, s-kivált a *PP. kapuzinusoknak és más barátoknak, s-egyszer- s-mind a gyónásnak tsúfolására*, nem pedig, mint ő mondgya, *a gyermekeket nevelő némelly szülőknek okosítására.*”⁵⁶ A Rát Mátyás ellen írt könyvet is említette: „A’ mely könyvetskét egy *dunamellyéki evangyelikus prédikátor a magyar közönség eleibe terjesztett Rát Mátyás ellen*, az leg-inkább tsak magokat a prótestánsokat tsúfolya.” A Szigvárt-fordításról a véleménye: „A *Szigvárt klastromi története* (Barczafalvi Szabó Dávid fordítása) mely igen ótsállya, és meg-útáltatgya egyfelől a szerzetes életet, oly igen meg-vesztegeti másfelől az erköltsöt, és nem egyebet, hanem tsak a szerelmeskedésnek mesterségét tanítgya.”⁵⁷ Szaicz Leó kifejti, hogy „Én az olyan könyveket tsak azért olvasom, hogy azokat érdemek szerént megdítserhessem.” Őszinte meggyőződéssel vallja a felvilágosodás korának morálizáló szépirodalmáról: „...tsak maga Kempis Tamás is többet ér száz Yungnál, Gellertnél, s-más olyas morálistáknál s asztzétáknál.”⁵⁸

1790 elején, a korona hazahozatalakor sok szép versek jöttek világosságra – írta Szaicz Leó. „Vajha minnyájan illy szép verseket írának, nem pedik olyan szemtelen, tsúnya, fertelmes, botránkozató verseket, minöket nem tsak Szatsvai Sándor az ő Bétsi Magyar Múzsájában, ... nem tsak Horvát Ádám az ő *HOLMIÉben*, nem tsak a nagy peleskei nótárius az ő budai utazásában egy helyen (mert a többiek nékem is igen tetszetek), hanem még ... szégyen, gyalázat! – még némelly pápista, szerzetes vagy ex-szerzetes papok is írtak ...” (Szaicz R. M. [Révai Miklós] és N. I. [Nagy János] nevű szerzőkről beszél.⁵⁹

Szaicz Leó az újabb irodalomból keveset dicsért, de „ama szép magyar könyvetskét”, amelyet *A magyaroknak vitézsége...* címmel „egy még iskolában járó,

Tsászár’ püspökjeinek már ezután ezt a’ hatalmat, hogy akár kinek szabadságot adhassanak, a’ gyermek-tsinálásra, kiki a mennyi, és a’ kinek akarna. Illyen több-is vagyon az ő leveleiben.” Szaicz arra is utalt, hogy a miskolci és pataki kálvinisták ebből a könyvből nagyon csúfolták a pápistákat. *Igaz Magyar.* II. 36–38.

⁵⁵ Uo. III. 44–45. *Az Izének ... utazását* Szaicz véleménye alapján tartják Szacsvay fordításának, l. KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795).* Bp. 1970. 240.

⁵⁶ *Igaz Magyar.* III. 44–45.

⁵⁷ Szaicz Leó példái: „Lásd tsak a 170. 173. 174. lev. a 454. lev. azt mondgya: *Teréza megszórítá a kezét. És ekkor nyomá leg-először az ő ajakira a szeretetnek szent szűz tsókját.* Be szép morális ez!” Uo. 45.

⁵⁸ Uo. 33.

⁵⁹ *Igaz Magyar.* IV. 162.

minden ditséretre méltó derék, valóban igaz magyar iffjú”, azaz Bacsányi János bocsátott ki Pesten 1785-ben, feltétlenül.⁶⁰ Általában az egyházi írókat és tudósokat népszerűsítette. Méltatta a sok magyar könyvet kiadó Molnár Jánost, aki Faludival és Baróti Szabóval együtt a legtöbbet tette a magyar nyelv csinosításáért, úgy, ahogy az egyházi és a világi tudományok előmozdításáért a jezsuiták; a historikusok közül különösen Pray és Katona, akiket áldjon meg a magyarok Istene.⁶¹ Molnár Jánost hosszabban is méltatta:

„...Ez a nagy magyar még sok más szép magyar könyvekkel gazdagította hazánkat, úgy hogy senki sem adott ki több magyar könyvet, mint ő, és pedig merő szép és hasznos könyveket. Bár a' kik a magyar könyvekben gyönyörködnek, inkább az ilyen jó könyveknek olvasgatásában foglalják magokat, mellyekben sokat találnának mind mulatságra, mind tudományra és haszonra valót. De ó fájdalom! Sokak előtt sokkal kedvesebbek azok a heába-való, haszontalan, sőt veszedelmes, s-méreggel telyes könyvek, mellyekből semmi jót, hanem inkább csak sok rosszszat lehet tanulni; mellyek csak az erkölcsöknek meg-vesztegetésére, s-a religiónak, s-nem csak a római katolika, hanem általlyában minden keresztény religiónak el-rontására, s-ki-irtására tzeóznak...” Amikor 1790-ben Szaicz Leó arról értesül, hogy valaki még Rousseau *Contract socialját* is le akarja fordítani, így kiált fel: „Hát így kell e a magyar nyelvet, a magyar literatúrát előmozdítani az erkölcsöknek s-a religiónak romlásával? — — — —”⁶²

A két fő magyar historikust, Prayt és Katonát Szaicz nem győzte eléggé dicsérni: velük méltán dicsekedhetünk. Fölhívta a figyelmet Katona István fő műve, a *Historia critica Hungariae* kiadási nehézségeire:

„...Kivált ha arra segitené az Isten T. P. Katonát, hogy az ő historiáját szándéka szerént egészszen a mi időnkig vihetné, és már jó meszsze is vitte, egész Rudolfig, és már megint 12 darab készen hever nála. De nints, nints, a' ki, nem mondom, ötet, hanem hazánkat, nemzetünket meg-szánná, jóllehet annyinak módgya volna benne, a' kiknek esztendőnként annyi sok szükség felett-való jövedelmek vagyon. — Nem méltó volna e, hogy az egész ország nogatná ötet historiájának folytatására, de egyszer-s-mind segitené is, és érdeme szerint meg-jutalmazná?”⁶³

Horányi *Memoria Hungarorumát* viszont bírálta, mert a tudós piarista többhelyütt kritika nélkül kezelte protestáns forrásait, így például Czwingingert, s emiatt katolikus körökben megütközést keltő kitételek kerültek írói lexikonába: sokan már a vallásáról is elkezdtek gondolkodni.⁶⁴

Az egyházi írók közül nagy elismeréssel említette Erdélyi József váci kano-nokot. Ő *Vindiciae adversus crisim Dianovszki* című könyvecskéjében (Vác 1789) megadta a magáét Dianovszki Jánosnak, „aki az Aufklérizmust még a

⁶⁰ *Igaz Magyar*. II. 43–44.

⁶¹ Uo. 195–197.

⁶² *Igaz Magyar*. IV. 166. A fordításokról: ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924. 40–44.

⁶³ Uo. 140.

⁶⁴ *Igaz Magyar*. II. 177–180.

kúnok közé is bé-hozni akarta”, és II. Józsefet csalhatatlannak jelentette ki még a hit dolgaiban is. Szaicz ehhez hasonló könyvet alig olvasott, és bánta, hogy hamarabb nem akadt a kezébe.⁶⁵

Szaicz hosszan idézte „Ő Felségének ... igen kegyelmes és üdvösséges rendelkezését, mellyel némelly mostani fitzkándozó prófesszorkákat rövidebb zabolára fogni méltóztatott”: az 1787. december 29-iki rendeletről van szó, amely az összes felsőbb iskolabeli tanárnak megparancsolja, hogy olyan tétéleket, amelyeket a katolikus vallással viszálykodnak, ne vitassanak, és a vallás dolgairól tisztelettel és illendőséggel szóljanak. (L. *Augsburger Sammlung* 1788, Nro. 40. *Kritik über gewisse Kritiker*.)⁶⁶ Vajon nem lehetne ezt a magyarországi új professzorokra is alkalmazni, Gabelhoferre, Seyfferdtre és a többiekre? – teszi fel a kérdést Szaicz Leó.⁶⁷ – Gabelhoferről, Seyfferdtről egy külön könyvet tervezett írni, de 1790 elején, miután már nyugalomba küldték őket, lemondott a tervéről.⁶⁸

„...Ezen egész *Igaz Magyaromat* általlyában úgy lehet tekinteni, mint valamelly Mindenés Gyűjteményt, mellyben különösen két deák köz-mondásra tartottam számot: ... Varietas delectat ... Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci...” – írta az *Igaz Magyar* IV. kötetében, visszatekintésképpen Szaicz Leó. Polemikus hangvételéért utólag sem mentegetőzött, hiszen ellenfelei gúnyoló-dása szinte kivette ezt belőle:

„Ha még is néha egy kevéssé tsípösen is irtam, azt nem annyira énnékem kell tulajdonítani, mintsem inkább azoknak kik ezt belőlem ki-vették, s-erre mintegy kedvem ellen is noszogattak, kik közzül különös emlékezetet érdemel a Magyar Kurir, ki a pápistákat kivált előbb, míg egy kevéssé le nem ültették, majd minden újságában nyeggette, türhetetlenül motskolta, piszkolta, engemet is nem egyszer ... nagy nyájason öszve-szamarazott...”⁶⁹

A *Magyar Kurír*ban 1788 augusztus végén lehetett olvasni az *Igaz Magyar* frissen megjelent II. kötetéről: Szacs vay a fodrásznál társalogva ironizált a kötettről, humorosan szörnyülködve afelett, hogy Wittola préposttal, Eibellel és a pesti szeminárium direktorával is elbánt a szerző. A „frizér” mocskolódo írónak nevezte Szaiczot, akin jobb lenne eret vágatni. Szacs vay azonban elismerte róla, hogy „még szebb magyarsággal irt könyvét egy szerzetesnek sem olvastam, és tsak T. Páter Horányi jobb magyar ennél...”⁷⁰ A *Magyar Kurír* toleranciájáról Szaicznak az a véleménye, hogy némelyek ezt legnagyobb intoleranciának, vastag gorombaságnak, szemtelen trágárságnak nevezik. Erről írhatna néhány szót vagy egy egész cikkelyt, „...mivel két esztendőtil fogva mind fel-vagyon róva nálam, a’ mi ide való vólna, de minthogy el-múltt esőnek nem kell köpe-

⁶⁵ *Igaz Magyar*. IV. XII.

⁶⁶ Uo. XIII.

⁶⁷ Uo. XIV.

⁶⁸ Uo. XI.

⁶⁹ Uo. XV.

⁷⁰ *Magyar Kurír* 1788. 848.

nyeg, s ... a múltt esztendőben magát alkalmasint meg-jobbította⁷¹ ... most az egyszer ugyan tsak még párdont adok néki..." Szaicz szemrehányást tesz a szerkesztőnek, hogy a lapban megjelent bírálatra írt válaszát nem tette ki az újságba: „Minémü vastag ér-vágást javasolt legyen nékem az ő frizérje, tudom; de ő is tudgya, mit válaszoltam legyen néki reá; vallyon miért nem tette bele az újságjába az én válaszomat is, a'mint szépen kértem?”⁷² Szaicz különösen nehezményezte, hogy a *Magyar Kurír* XI. Múzsája 1787-ben (82. lap) Nikolai mondását közölte a katolikusokról: „A katolikusok a protestánsokhoz hasonlítatva tsupa bolondok, s azoknak is kell lenniük, valameddig katolikusok lésznek.”⁷³

Az *Igaz Magyar* IV. kötetéhez több toldalék⁷⁴ készült, amire a nagy politikai változások, József császár halála adott okot. Maga a IV. kötet is csak ezután jelenhetett meg. „... Mivel illendő betsülettel, a'mint reménylem, eltemettük már a megbóldogúlt aufkleristáknak zsinagógáját, nem akarom szegényeket többé bolygatni.” – írja Szaicz. Az *Igaz Magyar*t, amelynek leginkább csak ők voltak a tárgyai és okai, nem akarja tovább folytatni: magyar históriát készülni írni.⁷⁵ Emellett könyve elején már jelezte, hogy a püspökök hatalmáról egy különös deák könyvecskét akar a világ eleibe bocsátani, már készen van nála és minden órán meg fog jelenni.⁷⁶ Ez a *Vexatio dat intellectum* című röpirat 1790-ben valóban meg is jelent.

„Religio és haza”

Az 1790/91-es országgyűlés politikai, egyházpolitikai csatározásai azonban magukkal ragadták a szerzetesírókat. 1790. július közepén az országgyűlési tárgyalásokon felháborodva emlegettek egy Magyar Dániel neve alatt kiadott röpiratot, mely a protestánsok kipusztítását, az országból való kiűzését javasolta.⁷⁷ Szerzőjeként egyesek Szaicz Leót emlegették. – Ha ezt nem is ő írta (soha el nem ismerte), ennek elleníratára azonban (amelyet egy Igaz Katolikus Magyar, azaz protestáns írt), válaszolt Máriafi István néven. „Máriafi” konklúziója: a magyarok között nem lesz mindaddig igaz egység, míg a hit dolgában nem lesz; ezért a protestánsok térjenek vissza a katolikus hitre. – A szakirodalom túl sok röpiratot tulajdonít Szaicznak: a másik, ezzel párhuzamos *Barátságos választ* is, ennek stílusa azonban sokkal higgadtabb Szaiczénál. Ugyancsak nem

⁷¹ Erről l. DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurír és a cenzúra 1787–1793.* = MKsz 1967. 15–17.

⁷² *Igaz Magyar*. III. 68–69.

⁷³ *Igaz Magyar*. IV. XVI.

⁷⁴ Az Utolsó toldalékban Szaicz csokorba gyűjtötte az *Igaz Magyar*t ért bírálatokat, l. IV. 34–44.

⁷⁵ *Igaz Magyar*. IV. 126, IV. Utolsó toldalék 42.

⁷⁶ *Igaz Magyar*. IV. 4.

⁷⁷ MAGYAR Dániel: *Igen rövid megjegyzések ...* Vö. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888. 717.

valószínű, hogy a szintén neki tulajdonított *Die verlarften Feinde der Kirche und des Staates* című, L. Fr. Friedenlieber neve alatt megjelenő röpiratnak ő lett volna a szerzője.⁷⁸

Szaicz Leó több röpirata kapcsolódott az 1790/91-es országgyűlésen hivatlanul megjelent Trenk Frigyes személyéhez. A már betegeskedő egri szerzetes 1790 júliusában, gyógyulás céljából Pesten tartózkodott, épp akkor, amikor Trenk két élesen klérus-ellenes műve, *Der entlarvte Priester* és *Bilanz* (magyarul: *Mérő-serpenyő, melyben Trenk a király és a püspökök hatalmát összevetette*) megjelent. (Mindkettő lényege: az országgyűlés a királyi hatalom korlátozására törekszik, de a papi zsarnokságot nem korlátozza.) Szaicz *Der entlarvte Trenk* című elleniratát még Pesten nyomtatta ki. Trenket saját, Európa-szerte híres önéletrajza alapján bírálja.⁷⁹ „A művelt Európa” igazán megütöztetett azon, hogy az életrajzban annyi gaszág leírását találta, szinte minden európai országban, ahol Trenk megfordult. Trenk zsarnoknak, despotának festette le az uralkodókat és kormányzatukat, de a most élőkről hízelegve írt.

„De ami leginkább a keresztény Európát csodálkozásba ejti, vitathatatlanul az, hogy hősünk élettörténete minden egyes ívén a keresztény vallással, de különösen a római katolikus egyházzal perlekedik, vitatkozik, és mindent fel akar fordítani. ... Európa amúgy is, a megcsömörlésig el van árasztva az efféle vallásellenes alakokkal...”

Szaicz Trenk bárót félművelt deistának tartja, aki még az ifjúkorában neki szorgosan megtanított lutheri vallást is egészen elfeledte.⁸⁰

Trenk válaszára: *Antwort an den elenden Entlarver des Trenks*, Szaicz latin nyelvű viszonzólevelet készített: *Responsum latinum delarvantis anti-Trenkii...* címen. Ebben köszönetet mondott neki azért, hogy nevét „az egész felvilágosított világban oly híressé tenni méltóztatott.” Azt, hogy őt is legazemberezte, ahogy utcakölykök és kofák szokták tenni, ezen csak nevetett.⁸¹ Alighogy a *Responsumot* Szaicz befejezte, írták neki Pestről, hogy a két hírhedt Trenk-röpiratot a cenzúra már elkobozta.⁸² A két hónap alatt lezajló polémia ekkor vége szakadt; a hosszabb, magyar nyelvű cáfolat készítésére: *A Trenk mérő serpenyőjének össze-törése* (Pest 1791) alighanem a „Bilanz” magyar fordításának többszöri megjelentetése készítette a szerzetesírót. – Trenk egyébként abban a *Notában*, amelyet 1790 szeptember elején a cenzúra végzése ellen tiltakozásul írt, a budai hadfőparancsnokság figyelmét felhívta a budai cenzúrahivatal „bűneire”, több, általuk engedélyezett szerzőt szinte feljelentve. Szaicz Leó is köztük volt:

⁷⁸ BALLAGI: *i. m.* 650, 679 stb.

⁷⁹ *Lebensgeschichte* I–III., magyarul is megjelent Pozsonyban 1788-ban.

⁸⁰ *Der entlarvte Trenk*. Pest, 1790. 3–5.

⁸¹ Azon is, hogy Trenk-ellenes röpiratáért állítólag 100 forintot kapott egy püspöktől. L. *Responsum* ... 5.

⁸² Uo. 16.

„A hírhedt *Igaz Magyar*, – írta Trenck – amelyet az aláíró, szemtelen szerzetes, az egri Saitz Leó püspöki védelem mellett írt, nyomtatékosan azt mondja: hogy Magyarország mindaddig szerencsétlen lesz, míg az osztrák ház uralja. Hogy ez csak a nemzet elnyomásán dolgozik. Továbbá a leggyalázatosabb szerzetesi módon rágalmaz minden becsületes embert, és a nemzetnél gyanússá igyekszik tenni. Ezt is itteni cenzúrával nyomtatták, püspökök támogatták és terjesztették.”⁸³

Két évvel később, az *Intoleranz des katholischen Klerus...* című könyv szemrehányására, hogy „az 1791. e. ország gyűlés alatt annyit írtunk a prótestánsok ellen”, Szaicz Leó azt válaszolta, hogy a protestánsok voltak az elsők, „kik azon ország gyűlésében a religió dolgát mozgásba hozták, és ez által a régi szabadságoknak helyre állításában, s az ország boldogságának előmozdításában olly nagy hátra-maradást szerettek.”⁸⁴

A megsértett nemzeti büszkeség, a magyar nemesség kiváltságainak és az egyháznak a védelme vezette a szerzetes író tollát, amikor a *Magyar és Erdélyországnak rövid ismérete, melly e' két országnak mind világi, mind egyházi állapottyát szem eleibe állítja* című művét (Pest, 1791.) megírta. A haza és a vallás ellenségeiről is írt könyvének előljáró beszédében.

„A hazánknak ellenségén pedig értem itt különösen azokat az írókat, kik élvén a mostani nagy szabadsággal, ... olly tsúfos könyveket kiadtak a ditső magyar nemzet ellen, mint... *Babel, Ninive, Irrthümer, Manch Hermäon, Betrachtungen aller hungarischen nicht adelichen Staatsbürger* (ins Deutsche übersetzt von Gabelhofer), *Cronicon Viennense IV.* Kapitel: Ungarische Geschichte s.a.t. ...”⁸⁵

A religió ellenségei között a „maszlagos fejű Trencket, ... kinél mérgessebb ellensége már nem lehet a papságnak”, nem is akarja említeni, csak azt csodálja, hogy Magyarországon is beteljesedett róla a német közmondás: „Ein Narr macht 10 Narren, Egy bolond tiz bolondot tsinál.” A nagy mennyiségű egyházpolitikai, egyházellenes röpiratok közül a következőket említette: *Minek a pap az ország gyűlésében?*, (Hajnóczy) *De comitiis Regni Hungariae*, (Hajnóczy) *Dissertatio politico-publica de regia potestatis in Hung. limitibus*, (Abaffy) *Observatio super legis religionariae paragrapho 13.*, (Abaffy) *Declaratio Statum Catholicorum, qui ad Conventum Catholicorum d. 30. Nov. a. 1790, apud Archi-Ep. Colocensem celebratum non influxerunt.* – „Mindezek eskütt

⁸³ Szaicz bírálatát Trenk így említette: „ugyanaz a gonosz szerzetes írta az ún. Leleplezett Trencket a Bilanzom ellen, de egy szót sem cáfolt meg, hanem csak hazudott és szidalmazott. Csavargónak, szélhámosnak nevezett engem.” In: TRENK: *Nota.* 5. és 6. pont.

⁸⁴ *Magyarország ... története.* Pest, 1793. 27. – Az *Intoleranz ...* szerzője írta, hogy „az utolsó magyar országgyűlésen valóban mindenki, akinek csak keze volt, a protestánsok és a védelmezők ellen írt, Magyarország első történetétől kezdve egészen a hírhedt egri skriblerig, aki röviddel ezelőtt nekünk egy új kereszténységet akart tanítani, amelyet, leírhatatlanul bután, hol istváni, hol Mária-kereszténységnek nevezett, amely azonban alapjában véve csak a Szaicz Leó szervita szerzetes ostoba agyában kiötlött kereszténység lehet. In: *Uo.* 16–17.”

⁸⁵ Szerzőikről, Hoffmann Lipót Alajosról, Molnár Jánosról és a többiekéről l. Ballagi idézett művét részletesen.

ellenségi a papoknak.” – tette hozzá Szaicz Leó.⁸⁶ A *Magyar és Erdély-országának ... története* című, utolsó művében is több politikai röpiratot ítélt el: az *Oratio ad proceres*, *Oratio pro Leopoldo II.*, *Die grossen Wahrheiten* szerzőit (Martinovicsot és Zinnert) és néhány „hazaárulót”, Kollárt, Grossingert és az *Intoleranz des katholischen Klerus gegen die ungarischen Protestanten* szerzőjét.

A *Magyar és Erdély-országának rövid ismeretében* Szaicz Leó az ország gazdagságát, kultúráját, kormányzását mutatta be, s a király és a rendek jogait foglalta össze tömören, közérthető stílusban. A földrajzi művek, amelyekre leginkább támaszkodott: Hübner geográfiájának 2. része, Windisch *Geographie des Königreichs Ungarn* című műve ill. Benkő József *Transsylvaniaja*. A természeti javakban gazdag ország legnagyobb fogyatkozásának tartotta, hogy „olly szűk benne a pénz más országokhoz képest” és „nem olly népes ország, mint más országok...” A magyar emberek természetét, az itteni kultúrát, tudományt bemutatva hosszasan időzött a magyar nyelv kérdésénél, egyetértőleg idézve Kazinczyt és a *Hazafiak tüköre* című névtelen politikai röpirat szerzőjét, vagyis tudtán kívül nagy ellenfelét, Szacsvay Sándort. A magyar nyelv előmozdításának rendkívüli fontosságát hangoztatta:

„Én is minden igaz hazafiakkal ki-mondhatatlan nagyon éhezem, szomjúhozom a magyar nyelvnek nagyobb boldogulását, s magam is kész vagyok tellyes tehetségemet ezen jámbor szándéknak elősegülésére szentelni, de nem úgy, hogy a magyar nyelvnek (mint másutt a frantzia, német nyelvnek) ki-pallérozása merő kortosolyája legyen a szabad kömvességnék, a szabad hitelenségnek s erköltstelenségnek.”⁸⁷

A Magyarország egyházi állapotát összefoglaló II. részben Szaicz Leó már higgadtabb hangon írt a korábbi heves polémiák tárgyáról: az egyház jogállásáról, vagyoni helyzetéről, a püspökök jogairól, az egyház kultúrában betöltött igen jelentős szerepéről, a szerzetesrendekről és a magyarországi vallásfelekezeteknek egymáshoz való viszonyáról. A 18. század vége felekezeti állapotairól véleménye: nem kell szaporítani az egyház ellenségeit, „néha mégis szabad őket tolerálni, mikor félős, hogy ... a konkollyal edgyütt kigyomláljuk a búzát is.” A protestánsok materiális eretnekek, tévelygők; nagy veszedelemben forognak, de csak „materiális eretnőségükért” el nem kárhoznak. Nem elsősorban a protestánsoktól, hanem az „új vallások” néven emlegetett új tanoktól féltette az országot. Ez utóbbiak okát a hitbeli tudatlanságban és az epikureizmusban látta. Az új filozófusok könyveiből, a szabadkőművesek mesterkedéseiből nem következhethet más, mint a nagy szabadság, vagyis „zabolátlanság”, amely egyenlő a vallás és az ország végső romlásával. A francia példát említette elrettentésül. „Jaj lenne, ha a magyarokra is ráragadna ez a francia nyavalya...”

A *Magyar és Erdély-országának rövid ismeretében* Szaicz számos megjegyzést tett a korabeli magyar irodalomról, újságírásról, cenzúráról. Decsy Sámuel

⁸⁶ *Magyarország ... ismérte*. II. 158. – Uo. II. 108. is.

⁸⁷ Uo. II. 241.

Pannóniai Feniksz című könyvének azt a részét kifogásolta, amely szerint a magyar nyelv fejlesztésének leghathatósabb eszköze a szabados gondolkodás és könyvnyomtatás volna, és a könyvvizsgálatot nem kellene a papokra bízni. Szaicz elvetette a teljesen szabad könyvnyomtatást: „Én azt tartom, hogy nem lehetne nagyobb gonoszság vagy bolondság, mintsem a tellyes szabad könyv-írást vagy nyomtatást kívánni.”⁸⁸ Ő egyébként sok rossz könyvet olvasott, eretnek könyveket is, „a’ minthogy különösen szabadságot is kértem és nyertem két püspököktől az eretnek könyvek olvasására.”⁸⁹

Az első magyar irodalmi folyóiratról, az *Orpheusról* Szaicz Leó kissé csalo-dottan nyilatkozott:

„...Kazinczi urannak... sokkal jobban tetszenek Volternek, Ruzszoznak, Monteskiőnek a könyvei, s az olyan heába-valóságok, haszontalanságok, vagyis botránkoztató szerelmes versek, millyekkel rakva az ő Orfeussa, mellynek én már négy darabját el-olvastam, de a magyar történetekről még egy kukkot sem találtam benne, jóllehet azokról különös ígéretet tett az homlokírásban. Vallyon akik a magyar nyelvet akarják gyarapítani, mért nem írnak valami hasznos könyveket, p. o. magyar históriát, gyeográfiát, magyar szótárt, vagy valamit a gazdaságról, az ájtatosságról, a jámborságról, a sok gonosznak el-hárításáról, s méltó tárgyokról? de az olyan haszontalan, vagy éppen botránkoztató könyvekkel kár a nagyra termett magyar nemzetnek alkalmatlankodni, és tsak pénz tsalni.”⁹⁰

A hírlapokról is igen borsos véleményt közölt a könyvben, a *Magyar Kurír* kapcsán:

„...azt is tudgyuk, hogy nem mind igaz az, amit az újságírók hazudnak, s hogy kivált ezeknek a koméknak kötve kell hinnünk; de néha ugyancsak mégis ő nékik is szerencséjék vagyon az igazmondáshoz, és sok dolgokat különben nem is tudnánk, ... hacsak az újságokból nem...” A „Hadi történetírókról” (*Hadi és Más Nevezetes Történetek*) írja, hogy az utóbbi időben ők is kezdenek „kutyálkodni”, „...míg ő nékik is megütik az orrokat, és talán nemsokára támadnak olyan jó lelkű igaz katolikus újságírók, kiknek erre gondgyok lészen, és bár mentül hamarébb...”⁹¹

Szaicz véleményt mondott Voltaire „Henriásának” két, időben párhuzamosan elkészült magyar fordításáról (mindkettő protestáns fordító tollából): szerinte Szilágyi Sámuel fordítása kevésbé indifferentista, mint Péczeli Józsefé.⁹² Mélységesen elítélte a „botránkoztató” könyveket kiadó pap-írókat, így Révai Miklóst, Nagy Jánost,⁹³ de különösen Verseghy Ferencet, aki „már nemcsak minden papságból, hanem... minden természet szerént-való szemérmetségéből kivet-

⁸⁸ Uo. II. 240.

⁸⁹ Uo. II. 244.

⁹⁰ Uo. II. 170.

⁹¹ Uo. II. 254–255.

⁹² Péczeli Józsefet SZAICZ *A Trenk mérő serpenyője összetörése* című művében is nagyon dicserlte. (Pest, 1791. 59.)

⁹³ Ellene külön röpirata is megjelent, *Az oroslány reváncsa a nyájás múzsának* címmel.

kezett.”⁹⁴ Az elítélésnél azonban óvatos: már csak monogrammal említette a szerzőket, nehogy még ő népszerűsítse botrányosnak tartott műveiket. Éppen ezért már a címét sem említette annak a könyvnek, amelyet egy római katolikus pap, egy volt szerzetes merészelt nemrég kiadni, s a haza leányainak ajánlani: a könyv az Ótestamentumot teszi kétségessé és nevetségessé, és a religió ellen sok kételkedést támaszt. „Ennél mérgessebbet s veszedelmessebbet, kivált magyar nyelven még nem olvastam...” – írta róla Szaicz Leó. (A veszedelmes könyv: Millot apát *A világnak közönséges történetei* című műve (Pest, 1790.), Verseghy Ferenc fordításában és hosszú magyarázatával: ez utóbbi, és nem az eredeti mű miatt kobozta el a könyvet a cenzúra.)⁹⁵ Amit ő írt Nagy János ellen: „...a’ mit én egy bizonyos motskos szájú plébános és ex-jézsovita ellen írtam ... tsak egy kis revánts vólt azokra a motskos és gyermekek versekre ... Tsak hogy magam is mintegy általlom a dolgot, de mi haszna, mikor mások ki-veszik belőlem?”^{95a} Szaicz jobbnak tartja, hogy az egész világgal megismertessék az ilyen rossz könyveket, hogy „egy-két ki-rúgó fráternek” a cselekedetéből ne következtesse az egész papságra.⁹⁶

„Religio és haza” – ez műveinek alfája és omegája – írta magáról a szerzetes a *Magyar és Erdély-országának mind világi, mind egyházi történetei* című utolsó művében, amely már csak halála után, 1793-ban jelent meg. A könyv a magyar törtériából csak a Szent István haláláig terjedő részt tartalmazza. A magyar őstörténetet, a hármas, hun-avar-magyar honfoglalást és a kalandozásokat röviden, kritikus szemlélettel tárgyalta: „Amit a régi magyarokról olvasunk, az merő költemény vagy legalább igen bizonytalan.” A könyv háromnegyed részét az általa legjobban ismert Szent István korának szentelte. Polemizáló hajlama ez utolsó művéből sem tűnt el teljesen: a „históriabéli szabad gondolkodás” nála leginkább a magyarsággal szemben elfogult, középkori és újkori német történetírók kritikáját jelentette. Ebben a könyvében olvasható Szaicz vallomása idegen származásáról: szülei hazai németek voltak, de olyan németek, akik a magyarhoz semmi idegenséget nem mutattak, s övele már kicsiny korában megtanították a magyar nyelvet. „Úgy hogy most már csaknem jobban tudom a hazám, mintsem az anyám nyelvét...”⁹⁷ Szaicz Leó hátrahagyott iratai között fennmaradt a magyar história folytatása egészen a 17. század közepéig. A kinyomtatást aligha a szerző halála akadályozta meg, hanem a mű szelleme, mottója ugyanis: „Ez a könyv éppen nem kedvez a németnek.”⁹⁸

⁹⁴ *Magyarország ... ismérte*. II. 228, 243.

⁹⁵ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit: *Megbíráltak és bírálók*. Bp. 1985. 97–103.

^{95a} Erről Kazinczy véleménye: „P. Leo a szanyi pap ellen írt magyar verssel nagyon prostituálta magát.” VÁCZY János: *i. m.* II. 152.

⁹⁶ *Magyarország ... ismérte*. II. 242–243.

⁹⁷ *Magyarország ... története*. 33–34.

⁹⁸ Erre utalt LESKÓ József: *i. m.* 15.

PAVERCSIK, ILONA

Leó Szaicz über die Literatur der Aufklärung

Leó Szaicz (1746–1792), der Serviter-Mönch zu Eger, schrieb im josephinischen Jahrzehnt und in den daran folgenden Jahren die Hauptwerke seines Lebens: seine vierbändige Apologetik, „*Igaz Magyar*“ (Der gerechte Ungar), die Geographie und die Geschichte Ungarns. In diesen Werken fasst er nicht nur seine Ansichten gegenüber der Kirchenpolitik der Aufklärung ab, sondern macht er zahlreiche kritische Bemerkungen über die inländischen und ausländischen Flugschriften, belletristischen Werke und Zeitschriften, die die Ansichten der Aufklärung vermittelten. Der Abhandlung sammelt diese kritischen Bemerkungen des „Apostels“ der Apologetik, der „nützlichen Literatur“ und der ungarischen Sprache zusammen.